A kínai kultúra gazdagsága rabul ejtett

Interjú a nyolcvanéves Csongor Barnabással

Salát Gergely

Csongor Barnabás sinológus, műfordító 1923-ban született Miskolcon. 1941-ben érettségizett Beregszászon, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán 1947-ben doktorált kínai, mongol és török filológiából, 1948-ban magyar–olasz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1948-tól tanított az egyetem Kelet-ázsiai Tanszékén, 1960-ban szerzett kandidátusi fokozatot kínai hangtörténetből. 1963 és 1983 között az ELTE BTK Kínai és Kelet-ázsiai Tanszékének vezetője volt, jelentős oktatási és tudományszervezési munkát végzett. 1990-től nyugdíjas előadóként tart klasszikus kínai nyelvi és irodalmi kurzusokat. Pályája elején nyelvészettel foglalkozott, később a klasszikus kínai irodalmat kutatta, s a kínai nagyregények legelismertebb hazai fordítójává vált. Vers- elbeszélés- és regényfordításai nagyban hozzájárultak a kínai kultúra hazai megismertetéséhez. 2004-ben életművéért a Magyar Köztársaság Lovagkeresztjével tüntették ki. Az alábbiakban pályája kezdeteiről, illetve a kínai irodalom néhány vonásáról beszélgetünk vele.

– Egy ilyen „egzotikus” pályát választó tudós esetében magától adódik a kérdés: miként lett sinológus? Méghozzá egy olyan időszakban, amikor Kína tudományos kutatásának Magyarországon még nem voltak hagyományai?

– Ahogy ez sok más emberrel is történt, engem is a véletlenek sorozata vitt oda, ahol most vagyok. Az egész azzal indult, hogy 14–15 évesen izgatni kezdett az a kérdés, amellyel a mai napig sok hazánkfia foglalkozik, nevezetesen, hogy honnan jöttünk mi, magyarok. A finnugor eredetet, mint sokan mások, én is az „átkozott német tudomány” találmányának tartottam, így aztán elkezdtem az abban a korszakban bőven hozzáférhető eredettörténeti munkákat olvasni. Ezek a majáktól kezdve a sumérokon keresztül jóformán mindenkivel rokonítottak minket. Én akkor éppen kikötöttem a japánok mellett. Eldöntöttem: a japánok a mi rokonaink, és ezt fogom én bebizonyítani. Szereztem is egy egypengős japán „nyelvmestert”, s egy újsághirdetés alapján levelezni kezdtem egy japán úriemberrel, de aztán hamar kiderült, hogy az egypengős japán tudásommal nem sokra megyek.

– Ez vezetett aztán oda, hogy Pestre kerülve már tudatosan keresni kezdte a Kelettel foglalkozó intézményeket?

– Nem volt ez annyira tudatos. Egyszerűen csak úgy döntöttem, hogy orientalista leszek, bár fogalmam sem volt, hogy az micsoda, csak azt tudtam, hogy az valami csodálatos, rendkívüli

valami. Szüleim persze kétségbeestek, s mondták, hogy fiam, éhen fogsz halni, mint Csoma Sándor. Persze Csoma Sándor másképp halt meg, de hát valamiképp csak meghalt, tehát orientalistának nem jó lenni. Így aztán végül a jogász édesapámmal kötött kompromisszum eredményeként a közgazdasági egyetemen kötöttem ki, ahol két félévet el is végeztem. Közben a régi szerelmemet sem felejtettem el, s felfedeztem, hogy Pesten japánt is lehet tanulni a Népművelési Tanácsnál. Be is iratkoztam, s egy csoportba kerültem Diószegi Vilmossal, a későbbi nagy néprajzkutatóval, aki megsúgta nekem, hogy a Múzeum körúton, az egyetemen is vannak japán órák. Sikerült is vendéghallgatóként bejárni az órákra, s egyre inkább elment a kedvem a közgazdaságtantól, ahol olyan borzalmas dolgokat kellett tanulni, mint a kettős könyvelés. Így aztán amikor a téli szünetben hazamentem, leborultam apám előtt, s mondtam neki, hogy én bizony a bölcsészkarra akarok menni.

– Édesapja végül beleegyezett?

– Ő ekkor nem mondott semmit, de aztán 1942 tavaszán kaptam egy levelet, hogy ekkor meg ekkor jelenjek meg felvételi vizsgán az Eötvös József Kollégiumban. Kiderült, s emiatt azóta is hálás vagyok neki, hogy édesapán adta be titokban a jelentkezésemet. Addig azt se tudtam, hogy ez a kollégium létezik.

– Itt kezdett komolyan foglalkozni a keleti stúdiumokkal?

– A Kollégium hivatalosan a magyar középiskolai tanárok képzésének színvonalát volt hivatva emelni, ezért mindenkinek két tanárszakot kellett választania, s emellett, ha valakinek volt még ideje és ereje, akkor mást is tanulhatott, például keleti nyelveket. Én magyar–olasz szakra jutottam be, de már a felvételin találkoztam jövendő tanárommal, Ligeti Lajos professzorral. Amikor mondtam neki, hogy orientalista szeretnék lenni, várakozásommal ellentétben – titokban reménykedtem, hogy a keblére fog ölelni, s melegen üdvözöl a Kelet-kutatók körében – ő felmordult: „Micsoda?! Tud maga németül? Angolul? Franciául? Oroszul? Kínaiul? Mongolul? Hát most ide figyeljen: ezt mind meg kell tanulni. És ha mindezt megtanulta, akkor elmehet hotelportásnak, mert ez még nem tudomány. A tudomány ezután jön. Aztán ha azt is elsajátította, akkor éhen fog halni, mert állás, az nincs. Ezek után akar még orientalista lenni?” „Igen” – mondtam szorult helyzetemben. „És mivel akar foglalkozni?” „Japánnal.” „Japán, fiam, az nincs. Vagy kínai, vagy elmegy a fenébe.” Így lettem Kína-kutató.

– És a magyarságkutatással mi lett?

– A szigorú tudományos közegben, amelyet Ligeti Lajos vezetése jelentett, hamar megtanultam, hogy mindaz, amit korábban a magyar őstörténetről olvastam, nem több délibábos képzelgésnél. Több évszázados magyar nemzeti hobbi ez, ami persze érthető, hiszen rajtunk kívül szinte minden más európai nép tudja, hogy honnan származik, így ez számára nem okoz problémát.

Persze az eredetkutatás szorosan kötődik a nemzeti büszkeség kérdéséhez is, hiszen a magyar krónikák sokat írnak a hun–magyar, szkíta–magyar kapcsolatokról. Amikor a 18–19. században minden népnél kezdett feléledni a nemzeti öntudat, a magyarság számára hidegzuhanyként hatott egy olyan – a dicső „ősökkel", szkítákkal, hunokkal összehasonlítva – kis és jelentéktelen rokonság felfedezése, mint például a lappoké.

– Hogyan kezdett nyelvészettel foglalkozni?

– Ligeti Lajos egyike volt azon ritka professzoroknak, akit nem csak a saját kutatásai érdekeltek, hanem az utánpótlás-nevelés is. Míg például Vámbéry Árminról azt beszélik, hogy inkább fizetett tíz koronát a hallgatóinak, csak hogy ne járjanak az óráira, addig Ligeti rendkívül eredményes volt az utódok kinevelésében is. Vezetésével sinológusok, mongolisták, tibetológusok nemzedékei nőttek fel, s a hazai turkológia perspektíváját is kitágította. Ő indított el engem is a kínai nyelvészeti kutatások útján.

– Sinológia azonban már Ligeti előtt is létezett.

– Igen, a kínai stúdiumokat hazánkban Pröhle Vilmos indította 1924-ben, aki nagy tudású ember volt, állítólag negyven nyelven beszélt, többek között kínaiul is. Ám az utódok kinevelésével nemigen törődött, így amikor 1942-ben nyugdíjba ment, nem volt, aki átvegye tőle a katedrát. Hogy a tanszéket meg ne szüneteltessék, Ligeti ingyen átvállalta a Kelet-ázsiai Tanszék vezetését is, mert tudta, hogy az őt leginkább érdeklő belső-ázsiai stúdiumokhoz elengedhetetlen a kínai stúdiumok folytatása. Így aztán 1942-től 1962-ig, az én kinevezésemig ő volt a Belső-ázsiai mellett a Kelet-ázsiai Tanszék vezetője is. Mint ilyen, klasszikus kínai stúdiumokat is tartott. Tudatában volt azonban annak, hogy a magyar sinológia szerény körülményei között csak egy-két területen vehetjük föl a versenyt a hatalmas nemzetközi sinológiával. A nehéz helyzetet fokozta, hogy a Pröhle által összegyűjtött könyvtár 1944-ben porig égett, csak a néhány, kölcsönbe kiadott és vissza nem vitt könyv maradt meg. Így 1945-ben az egész Tanszék körülbelül öt könyvvel rendelkezett.

– Mi volt az a szűk terület, amely ilyen körülmények között is kutatható volt?

– Ligeti a lehetséges témákból egy olyat választott ki és ajándékozott nekem, amelyből rendkívül sokat tanulhattam. Ez pedig a belső-ázsiai, elsősorban ujgur és tibeti szövegekben előforduló kínai nyelvű glosszák, szórványok kérdésköre. Ezeknek az a jelentősége, hogy mivel a kínai fogalomírás, az írásjegyek nem tükrözik a kiejtést, így nem ismerjük a kínai szavak eredeti hangalakját. Az ujgur vagy a tibeti írás viszont betűírás, tehát ha ismerjük az ujgur vagy tibeti nyelv fonetikáját, akkor az ilyen szövegekben előforduló kínai szórványok alapján rekonstruálhatjuk a korabeli kínai kiejtést. Ezeknek a – főleg 8–10. századi – szövegeknek a kutatásával sikerült bizonyos eredményeket elérnem, hála Ligeti professzornak.

– Később azonban a nyelvészet mellett más témákkal is foglalkozni kezdett.

– Amikor megszereztem a diplomámat, s kineveztek adjunktusnak, Ligeti átadta nekem a tanszék minden terhét. Így nekem kellett tartani a kínai nyelvórákat, a legkülönfélébb klasszikus kurzusokat, s elő kellett adni bizonyos alapismereteket, például a kínai történelemről, a kínai nyelvtanról, irodalomtörténetről. Tehát bele kellett tanulnom ezekbe a stúdiumokba is. Ekkor kezdett előttem feltárulni a kínai kultúra hihetetlen gazdagsága, mélysége és terjedelme, amely azóta is rabul ejtett. Mi tagadás, egy idő után a nyelvtörténeti stúdiumokat kezdtem szűknek érezni, már csak azért is, mert tudtam, hogy ha ott tovább akarok menni, akkor Magyarország már szűk nekem, külföldre pedig 1948–49 után már nem juthattam.

– Ugyanakkor megnyílt az út a magyar orientalisztika számára Kelet felé. Ez hogyan hatott a munkájára?

– 1949-ben felvettük a diplomáciai kapcsolatot a Kínai Népköztársasággal, s a rendelkezésünkre álló könyvek, anyagok is gyarapodni kezdtek. Például 1949-ben Budapesten volt a Világifjúsági Találkozó, és sok utánjárás után Tőkei Ferenccel, akkori hallgatómmal, később pedig kollégámmal és tanárommal sikerült felkutatnunk a kínai delegációt. Elnyögtük nekik azt a két mondatot, amit könyvből sikerült modern kínaiul megtanulnunk. Ők nagyon örültek nekünk, s megajándékoztak minket egy fél láda brosúrával, Mao Ce-tung műveivel, *Zsenmin Zsipaó*val, úgyhogy attól kezdve volt élő kínai szöveg, amit olvashattunk. A tanszék könyvtárát pesti antikváriumokból is bővítettük – időnként fantasztikus dolgok kerülnek itt elő –, de például Ágner Lajos, egy korábbi Kína-kutató hagyatékának egy része is hozzánk került.

– Ekkor kezdett megismerkedni a kínai irodalommal?

– Igen, sok könyv került hozzánk a kínai költészetről, amelyeket tanulmányozni kezdtem. Kacskaringós útjai vannak a kultúra terjedésének: az 50-es évek elején felhívott egy ismerősöm az Új Magyar Könyvkiadótól azzal, hogy hozzájuk került egy orosz nyelvű kötet, amelyben Po Csü-ji négysoros verseiből közöl válogatást. Akkor mindent oroszból fordítottak, még Mao Ce-tung összes műveit is – pedig nekünk megvolt a kínai kiadás is, de hát az oroszt fogadták el hitelesnek –, így aztán Po Csü-jit is az orosz kiadvány alapján akarták megismertetni a magyar olvasóközönséggel. Szerencsére megnézették velem az eredetit is, hogy ne legyen a fordításból Herz-féle szalámi, erre nekiestem Po Csü-jinek, s meglepődve tapasztaltam, hogy nem csak négysorosai vannak, hanem hosszabb versei is. Mégpedig rendkívül gazdag, érdekes és értékes versek. Elkezdtem ezeket kínaiból fordítani, a kiadó is ráállt a dologra, s nem kisebb műfordítónak adta ki a nyersfordításaimat, mint Weöres Sándornak. Ő akkor költőként szilenciumra volt ítélve, saját verseit nem adhatta ki, így fordításokból élt. Életem egyik értékes állomása volt, hogy személyes kapcsolatba kerültem vele. Később aztán a további kínai verseket is a legjobb magyar költők

fordították magyarra, így kínai versfordítás-irodalmunk világszínvonalúnak mondható. Ez elsősorban Tőkei Ferenc érdeme.

– Ön pedig Po Csü-ji révén beleszeretett a kínai irodalomba.

– Igen, így Po Csü-jit követték Tu Fu, majd Li Taj-po válogatott versei. Végül Tőkei, jómagam, és számos magyar költő munkájának eredményeként megszületett a *Klasszikus kínai költők* című kétkötetes antológia.

– A versektől aztán a regényekhez vezetett az út?

– A versfordításokkal párhuzamosan a kezembe került a *Vízparti történet* németből fordított, rövidített változata, ami felkeltette az érdeklődésemet, nem utolsósorban a regény forradalminak ítélt mondanivalója miatt is. A népköztársaság ideológiája a klasszikus irodalom java részével nem tudott mit kezdeni, a *Vízparti történet*ben azonban nyilvánvaló társadalomkritika található. Emiatt álltam neki e regény lefordításának, már csak azért is, hogy ezen keresztül betekintést nyerjek a hagyományos kínai társadalom és a kínai élet olyan aspektusaiba, amit a klasszikus kínai írásbeliség reprezentatív műfajai, a konfuciánus és taoista filozófia, illetve a klasszikus költészet nemigen tükröz, amivel nem foglalkozik. Tehát úgy gondoltam, hogy a regényben a régi kínai társadalomnak olyan rétegei és oldalai szólalnak meg, amelyek másutt nem fedezhetők fel. És mindez igaznak is bizonyult, csak hát nem pontosan abban az értelemben, ahogy azt a hivatalos kínai propaganda állította. Ami magát a fordítást illeti, már korábban, egy Ligeti által tartott ujgur szövegolvasás órán rájöttem arra, hogy van érzékem a fordításhoz, s a professzor úr is bíztatott az ilyen jellegű munkára.

– A kínai szépirodalom alkotásai már első ránézésre is jelentősen különböznek az európai művektől. Ön, mint az egyik legjelentősebb fordító, mit tart a kínai és a nyugati irodalom közötti legalapvetőbb különbségnek?

– Ami a kínai irodalmat illeti, rá kellett jönnöm arra, hogy alkotásaira, sőt egész mivoltára csak módjával alkalmazhatók az európai irodalomtudományban alkalmazott kategóriák. Például: a kínai irodalom – már csak az írás nehezen elsajátíthatósága okán is – természeténél fogva arisztokratikus, „magas” irodalom: művelői és élvezői mindenkor csak a hatalmas birodalmat igazgató mandarinok, és az utánpótlásukat nevelő írástudók voltak, tehát a lakosságnak alig néhány százaléka. Ennek az arisztokratikus irodalomnak a reprezentatív műfaja a lírai költészet, bonyolult szabályrendszerekkel, tudós hagyomány súlyával terhelten – a mi értelmünkben vett „népi” költő a régi Kínában elképzelhetetlen volt. Ugyanakkor, ha ennek a költészetnek az egyes alkotásait vesszük szemügyre, azt kell tapasztalnunk, hogy minden formai szépségük, mívességük mellett is ritkán fedezhető fel bennük *egyéni*ség: közmondásos megállapítás, hogy ha a klasszikus kínai líra terméséből – tájékoztatásul: csupán az időszámításunk szerinti hetedik és tizedik század közti

időből negyvenezer vers maradt ránk –, ha e gazdag termésből egy kevéssé ismert költő kevéssé ismert versét kiválasztanánk, arról a kínai irodalom legjobb ismerői is bajosan tudnák megállapítani nemcsak a szerzőt, hanem azt is, hogy mikor íródott. Más szóval, ez az arisztokratikus magas költészet tartalmában, jellegében a mi fogalmaink szerinti népköltészethez áll közel.

– Ugyanez igaz a nagyregényekre is?

– Ami a regényirodalmat illeti: míg a kínai költészetnek két és fél ezer éves a története, a regény kezdetei nem régebbiek egy évezrednél. Ezen műfaj plebejusabb a líránál, már csak azért is, mert nyelvezete jóval közelebb áll a mindenkori beszélt nyelvhez. Az európai irodalommal ellentétben a kínai irodalomban nem jelenik meg az eposz, Kínában a regény a nagy epika első és egyetlen formája. Eredetileg nem is áll másból, mint kalandos történetek lazán összefüggő láncolatából. A hivatalos irodalmi ízlés nem is tartotta igazi irodalomnak, csak ponyvának, a vele egy időben feltűnő színjátékkal együtt. A lírával ellentétben témái, történetei tartalmilag is közel tudnak kerülni az írástudatlan közönséghez is: számos nagyregényről kimutatható, hogy témáikat először utcai mesemondók vitték a közönség elé, majd felbukkannak a mindenki által élvezhető színjátékokban is, azután megjelennek nyomtatásban. De a téma utcai mesemondás – színjáték – nyomtatott regény formában való feldolgozása nem feltétlenül követi ezt az időrendet. Meg kell mondanunk azt is, hogy a 17, századtól létezik a kínai regényirodalomnak az európai regényhez jóval közelebb álló formája is, ennek reprezentatív darabja a méltán világhírű *A vörös szoba álma*.

– Kik írták ezeket a műveket?

– A legtöbb regénynek, különösen eleinte, a szerzőjét legfeljebb nevéről ismerjük, életéről, sorsáról, írói működésének jellegéről gyakorlatilag semmit sem tudunk. Továbbá, a téma írott formában való megjelenésével egyáltalán nem zárul le alakításának, formálásának folyamata: megjelenhet új, rövidebb vagy hosszabb, művészibb vagy ponyva-ízűbb stb. formákban – az általam lefordított *Vízparti történet* témájának első ismert feldolgozása a 13. századra tehető, s a mai napig jelennek meg különböző terjedelmű és tartalmú, népszerű kiadásváltozatok.

– Mint említette, a hivatalnok-írástudó réteg a regényt nem tartotta igazi irodalmi alkotásnak. De azt is tudjuk, hogy ezen réteg képviselői is falták a népszerű irodalmat, ha ezt nem vallották is be. Az írástudatlan tömegekhez hogyan jutottak el ezek a művek?

– Erre az utóbbi évtizedek tapasztalataiból következtethetünk. Hasonlóan a mi hajdani *Szabad Nép* félóráinkhoz, az 1950–60-as években a kínai falvakban is tartottak *Zsenmin Zsipao* olvasási üléseket, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy ez utóbbi esetben a falu *egyetlen* olvasni tudó embere olvasta fel a többieknek a vezércikket. Ehhez hasonlóan történhetett annak idején a regények terjesztése is. Aztán az így megismert történeteket a gazdagabb fantáziával megáldott mesemondók továbbfejleszthették, átalakíthatták, s az így kialakult újabb

történetváltozatok bekerülhettek a későbbi írott változatokba is. Ez is hozzájárulhatott ahhoz a már említett tényhez, hogy a kínai regényeknek, még azoknak is, amelyeknek pontosan ismerjük eredeti szerzőit, az idők folyamán számtalan változata alakult ki. Így tehát az én fordításaim is csupán egy-két szövegváltozatot vettek alapul, s léteznek ezektől jelentősen eltérő kiadások is.

– Az után a hatalmas munka után, amit az Önök nemzedéke elvégzett, milyen feladatok várnak még a jövő sinológus–műfordítóira?

– Az elmúlt ötven évben elsősorban Tőkei Ferenc erőfeszítéseinek, mellette többünk munkájának eredményeképpen a fordításirodalom számos értékes kínai mű álültetésével gazdagodott. A személyes tényezőkön kívül paradox módon ebben nem kis szerepe volt az Európa nyugati felétől való elzártságunknak, és jó ideig Kína felé privilegizáltnak tekinthető kapcsolatainknak. A rendszerváltással a helyzet, a feltételek gyökeresen megváltoztak, pedig a munka a kínai kultúra, a kínai irodalom kincseinek magyar nyelven való színvonalas bemutatása még csak a kezdetén tart. Szeretném remélni, hogy az ifjabb sinológus nemzedék a merőben megváltozott körülmények között is megtalálja a módját, hogy ezt a szép munkát folytassa.